

Premýšľanie o rómskom experimente

Populáciu Slovenska, ako každá iná, križujú početné deliace čiary. Jedna z najnápadnejších oddeľuje od väčšinového obyvateľstva skupinu občanov, ktorých si zvykáme nazývať Rómovia. Čo s ňou?

Všetci by sme radi mali jednoduchú odpoveď. Takej niet. Riešiť rómsky problém, to je jedna z neľahkých úloh politikov. Nie nová: stála pred ňou už Mária Terézia. Vtedy sa však počet Rómov na Slovensku odhadoval na 20 tisíc, kým dnešný odhad je 300 tisíc. Pokiaľ mi je známo, žiadna politická strana na Slovensku nemá vypracovaný rómsky program. Radšej si medzi sebou pohadzujú rómsku agendu ako horúci zemiak: veď len nedávno sa objavil pokus prehodit' ju z kompetencie podpredsedu vlády do rezortu kultúry.

Na tomto prípade sa vari najokatejšie vyjavuje, akú dôležitú funkciu by mali v spoločnosti plniť intelektuáli. Povedľa politikov. Teda vedci, umelci, publicisti, ktorí využívajú svoje profesionálne znalosti na to, aby aktuálne problémy spoločnosti pomenovali, pokúšali sa ich pojmovým uchopením vyjasniť a svoje chápania komunikovali politikom a verejnosti. Aj medzi intelektuálmi a politikmi vedie ostrá deliaca čiara. Intelektuáli sa majú usilovať o jasnú a presnú formuláciu myšlienok; neprislúcha im starať sa o ich presadenie (preto bývajú tak často označovaní za naivných idealistov). S politikmi je to naopak: politikovi nejde o vyjadrenie myšlienok, ale o ich uskutočnenie; aj za cenu účelovej lži. Nemajú to ľahké: politik vždy musí konať, aj v podmienkach nepatrných znalostí a veľkej neurčitosti, v ktorých by si pravý intelektuál ani len prstom pohnúť netrúfol. Je chybou, keď sa roly intelektuálov a politikov zmiešavajú alebo zamieňajú. Zle je, že hlasy intelektuálov zanikajú dnes v rachote masmediálnych taľafatiek. Intelektuáli by mali byť mozgom spoločnosti, politici jej nohami a rukami.

Vraciam sa k televíznej diskusii o Rómoch spred niekoľkých rokov. Diskutovali slovenskí intelektuáli, odborníci na rómsku problematiku. Rozpačitosť, nezrozumiteľné formulácie. Asimilovať? Integrovať? Podporovať vytvorenie samostatného národa? Je možné, že ani jeden z diskutujúcich nemal vec jasnú ani sám pre seba. Je ale iná možnosť. Horšia. Pred ňou chcem v tomto článku varovať: ako by sa každý bol radšej chcel vyhnúť čomukoľvek háklivému, aby si nedajbože neublížil alebo sa nepopálil. Darmo je, aj u nás sa pestuje „politická korektnosť“. Na nesprávnom mieste. Prvou povinnosťou moderného intelektuála je nekalkulovať s tým, čo sa smie či nesmie. Kto tak nerobí, kto sa páľčivým témam vyhýba, kto oportúnne počíta, pre koho pragmatický úspech je jediným kritériom správnosti, podieľa sa na „zrade vzdelancov“, napísal už v roku 1926 Julien Benda.

„Experimentovanie s pravou rómčinou“

Preto je článok, ktorý pod týmto názvom uverejnil v Domino fórum 21.9.2005 Rastislav Pivoň, tak závažný. Jeho autor sa vyjadruje presne. Informoval čitateľov, že odborníci zo Štátneho pedagogického ústavu v projekte financovanom Európskym sociálnym fondom si stavajú za cieľ „vytvoriť pedagogické materiály (učebné osnovy, štandardy, učebnice) na výučbu rómčiny a rómskych reálií pre stredné školy“. Spojené je s tým viacero ťažkostí. Spisovná rómčina neexistuje. Preto sa aj majú zostaviť pravidlá pravopisu rómskeho jazyka. Ako Pivoň uvádza, niektoré rómske deti už po rómsky nevedia. Píše: „Samotní Rómovia len ťažko akceptujú fakt, že by sa ich deti mali učiť v školách po rómsky“. K tomu ale dodáva: „Romisti vidia vec pomerne jasne – Rómovia si na to, že ich jazyk sa vyučuje v školách, musia zvyknúť“. Rómčina nemá odborné termíny, takže ich treba vymýšľať, čo je tiež

zámerom projektu. Tie však „pre žiakov sú neznáme a učia sa ich ako nové, cudzie slová“. Pivoň vyvážene popisuje kontroverziu medzi pražskou profesorkou romistiky Milenou Hübschmannovou, ktorá sa zastáva potreby urobiť z Rómov nový národ s vlastným spisovným jazykom, a antropológmi z plzenskej univerzity. Podľa ich výskumov sami Rómovia sa za národ nepovažujú a ani ním byť nechcú. Existujú rozdelení do niekoľkých desiatok skupín, s odlišnými dialektmi. Každá skupina inou pohľadá. Títo antropológovia sa o Rómoch, píše Pivoň, „dodajme že celkom logicky, domnievajú, že jednotný spisovný jazyk nikdy neprijmú, ba že sa ho vlastne budú učiť ako ďalší cudzí jazyk, čo môže ich vzdelávanie ešte viac skomplikovať“. (Podobnú výmenu názorov uverejnili Mosty v apríli 2000 medzi Hübschmannovou a slovenským etnografom Arne Mannom.) Pivoň končí konštatovaním, že „projekty, ktoré ŠPÚ realizuje, majú experimentálny charakter“, a že „je dobre, že prebiehajú. Bez ich realizácie by sme totiž nikdy na spor medzi romistickým a antropológickým poňatím tzv. rómskeho problému nedostali adekvátnu odpoveď“.

Naozaj je to tak? Existuje samostatná, životaschopná rómska kultúra? Ak nie, treba ju sformovať? Alebo, ak sa stráca, treba ju za každú cenu udržať? Pokus o zámerné, programované konštituovanie rómskeho národa označme pracovným názvom „rómsky experiment“.

Poučenie z iného experimentu

Chcem sa k problému vyjadriť z hľadiska svojej profesie, kognitívnej biológie. Pri pohľade dozadu možno dianie v spoločnosti analyzovať ako nezamýšľané experimenty. Z tých, čo nevyšli, treba vyvodiť poučenia, aby sme ich zbytočne neopakovali. (Komunizmus je dobrým príkladom.) Ale žiaduce je robiť v malých rozmeroch aj iný typ sociálnych experimentov: vopred premyslené, zostavované tak, ako svoje pokusy zostavujú prírodovedci. „Rómsky experiment“ by patril do takejto kategórie.

Jeden nezamýšľaný sociálny experiment prebehol v posledných 50 rokoch v západnej Európe. Nazvime ho „experimentom multikulturalizmu“. V krajinách, kultúrne homogénnych, povojnový rozmach viedol k rýchlemu zvyšovaniu všeobecného vzdelania a rastu životnej úrovne. Na nekvalifikované práce bolo treba prijať imigrantov z iných častí sveta, s inými kultúrami. Tí hodne pomohli k rýchlemu ekonomickému rastu, ale aj k vybudovaniu nákladného systému sociálneho zaistenia. Francúzsko, Nemecko, Holandsko, Belgicko sa zmenili na multikulturálne spoločenstvá, s islamskou menšinou predstavujúcou dnes až 10% obyvateľstva. Prijímajúce krajiny nielen umožnili imigrantom vzdelávanie detí v pôvodnom jazyku, ale niekedy ich k tomu priam nútili. Možno na základe minulej skúsenosti, keď imigranti rýchlo podľahli tlaku domácej kultúry a jazyka a splynuli s ostatnými. Napodiv, teraz k tomu nedošlo. Nie iba preto, že islam nemožno opustiť – odpadlíctvo sa trestá vyhostením z komunity a podľa ortodoxných predpisov smrťou. Aj preto, lebo sa začali tvoriť súvislé enklávy imigrantov, v ktorých sa udržoval ako jazyk pôvodnej krajiny, tak jej zvyky a celá jej kultúra. Tento stav mnohí domáci intelektuáli, vyznávači postmodernizmu, podporovali a ideologizovali. Tvrdením, že koexistencia rozdielnych kultúr v jednom spoločenstve je nielen možná, ale priam žiaduca. Vytváranie mestských get, rast kriminality, všadeprítomnosť špiny, porušovania etikety a hrubnutie spoločenského správania – skutočnosť, ktorá oči klala, ako by im bola ostávala neviditeľnou.

Až došlo koncom roku 2004 v Holandsku k zavraždeniu režiséra Thea van Gogha a krátko na to v Anglicku k smrteľným výbuchom v londýnskom metre. Verejnosť bola šokovaná: páchatelmi v oboch prípadoch boli potomkovia imigrantov, narodení už v Európe. Reakcie holandských a anglických politikov, intelektuálov a verejnosti niesli v sebe poväčšine jedno posolstvo: doktrína multikulturalizmu sa ukázala pomýlenou. Hypotéza prospešnosti, ba

i len možnosti, koexistovania výrazne rozdielnych kultúr v rovnakom čase a na rovnakom území bola zlyhaním „experimentu multikulturalizmu“ sfalzifikovaná.

Kultúra v optike biológie

Kultúrou je všetko, čo stačila vytvoriť kultúrna evolúcia. Biologická evolúcia, ešte pred nástupom kultúrnej, nás vytvarovala tak, že sme sa stali živočíchmi spoločenskými, ale skupinovými. Pod diktátom biológie prechováme potrebu patriť do vlastnej skupiny a pociťovať obavy, ba i odpor k cudzím skupinám: delenie na „my“ a „oni“ korení v hĺbkach našej biológie. Toto biologické určenie spôsobuje, že každá skupina má vlastnú kultúru. Kultúra má veľa funkcií; jedna z dôležitých je slúžiť ako identifikačný znak skupiny a jej odlišeniu od iných. Voľakedy sa ľudia združovali do malých skupín, rodinných klanov, kmeňov, etník; neskôr skupiny (a ich kultúry) určovalo sociálne a náboženské zaradenie; v našej dobe majú dominujúce ľudské skupiny veľkosť národov a štátov; stáva sa zrejším, že aj tieto rozmery sú iba prechodné a čoskoro nadobudnú inú podobu.

Naše pojmy, ktorá nám slúžia k orientácii vo svete, sú veľmi približné: skutočnosť je vždy oveľa, možno neobmedzene, komplikovanejšia. Nie je však bez významu, aké pojmové sito si na skutočnosť nadložíme. Kultúra nie je „vec“. Záleží na nás, či európsku kultúru chápeme ako jeden celok, alebo rozlišujeme v Európe 35 národných kultúr (ba prípadne aj stovky „subkultúr“). Môžeme hovoriť o jednej euroamerickej (atlantickej) kultúre, ale tak isto tvrdiť, že „Európania a Američania žijú teraz v celkom rozdielnych kultúrach“ (americký profesor J. Bacevich, hosťujúci v Berlíne; Domino forum 18/04). Dôsledky takýchto rozlíšení sú samozrejme ďalekosiahle. Kultúra, ku akej každý z nás patrí, má pozoruhodnú vlastnosť: ona do značnej miery určuje, ako bude naše pojmové sito vyzeráť. Ba nedávno sa zistilo, že kultúrne zaradenie podmieňuje nielen to, ako si svet vykladáme, ale aj ako ho vnímame.

Dve implikácie biologického pohľadu na kultúru sú významné: Po prvé, biologicky je do človeka vložená potreba kultúry, ale nie jej konkrétna podoba. Kultúra nie je nejakou nemennou substanciou, čo charakterizuje etnikum. Taká však bola predstava J. G. Herdera koncom 18. storočia, z nej vyrástlo romantické chápanie národa a agresívny nacionalizmus 19. a 20. storočia. Do konkrétnej kultúry sa človek rodí, prijíma ju imprintovaním rodinou a školou; je však jeho osobnou vecou, akú skupinovú, a tým aj kultúrnu (a samozrejme aj jazykovú), identitu si nakoniec zvolí. Po druhé, kultúry sa vyvíjajú. Preto sa tiež od seba odlišujú evolučnou pokročilosťou. Európska kultúra urobila veľa evolučného skúšania, pokusov a omylov, viac než iné kultúry. Musela prejsť náboženskými vojnami, kým sa dopracovala do svojej dnešnej podoby uznávania a presadzovania tolerancie a polymorfizmu. Ťažko stavať na roveň kultúry, v ktorých sa choroby liečia vyhánaním zlých duchov, vyznávači iných názorov zabíjajú, dievčatká mrzačia obriezku, s kultúrou, ktorá umožnila zrod vedy a tým rozvoj jedinej, všeludskej civilizácie. Na inom mieste sa pokúšam ukázať, akou pomýlenou a zhubnou je doktrína rovnocennosti všetkých kultúr, ktoré doteraz presadzuje Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO).

Čo teda robiť?

„Rómsky experiment“ a „experiment multikulturalizmu“ sa netýkajú toho istého. Jednako, z pokusu, čo urobila západná Európa, zdá sa mi plynúť jeden záver: „rómsky experiment“ nepotrebujeme, lebo niečo z neho už vyskúšali iní miesta nás. Hovoria však proti nemu aj iné argumenty.

„Rómsky experiment“ je, po prvé, pomýlený konceptuálne. Označovať ľudského jedinca za Róma len preto, že má tmavšiu pokožku než väčšina obyvateľov strednej Európy, aj keď sa on za Róma nepovažuje, je – povedzme si to na rovinu – rasizmus. Trvať na jeho

zaradení do kategórie Rómov, aj keď sa pri sčítaní ľudu prihlásil za Slováka alebo Maďara, znamená porušovať jeho občianske práva. Rómsky problém je problémom sociálneho vylúčenia, segregácie, a ako sociálny ho treba riešiť. Je možné, že deti z rómskych osád neovládajú dobre slovenčinu (aj keď odhadujem, že domácnosti, v ktorých je od rána do noci spustený televízor so slovenskými kanálmi, by im mohli poskytovať celkom dobrú jazykovú prípravu), ale nemôžu ovládať ani rómčinu. Jednoducho preto, že rómčiny niet; v dnešnej dobe môže byť rómčina už iba lexikálne nedostačujúcim protojazykom. Nútiť rómske deti vzdelávať sa v poloumelom jazyku znamená premrhať citlivé vývinové obdobie, v ktorom sa každé dieťa dokáže naučiť paralelne dva moderné jazyky (myslím tým slovenčinu plus angličtinu) ľahko a dokonale. Znamená odsudzovať ich na celoživotný komplex menejcennosti a živorenie v menejcennom getu. Iracionálne sa rozčuľovali niektorí ľudia, keď nezávislý zahraničný pozorovateľ navrhol vari najúčinnější spôsob, ako postúpiť vo vzdelanostnom vyrovnaní detí z rómskych osád s deťmi nesegregovanými: zriadiť čo najväčší počet internátnych škôl. Do takých škôl by mali prednostne ísť peniaze z Európskeho sociálneho fondu i z iných zdrojov EÚ.

Po druhé, „rómsky experiment“ je škodlivý. Nezmenší, ale prehĺbi segregáciu tej časti obyvateľov, ktorých označujeme za Rómov. Výskumy biológov V. Feráka a D. Sivákovej odhalili v rómskej populácii na Slovensku najvyšší inbríding (kríženie medzi príbuznými) v Európe. Migrácia Rómov v minulých desaťročiach ho mohla zmenšovať; dnešná prehĺbená segregácia ho zvyšuje. Verím, že obaja kolegovia čoskoro oboznámia verejnosť s tým, čo tento inbríding znamenal a akú hrozbu predstavuje. Segregácia, v diabolskej kombinácii s temer stopercentnou nezamestnanosťou a ohlupujúcim dráždením erotickými reality shows a telenovelami (vo vyše 90% rómskych rodín majú televízny prijímač), narušuje kultúrne sexuálne tabu a vedie k incestu a promiskuite. Jedným z prejavov je aj veľký nárast syfilisu na východnom Slovensku. Autentická rómska kultúra sa rozpadá. Pritom niektoré jej prvky, kým ich záľaha televízneho braku celkom nezadusí, by mohli byť včlenené ako obohatenie do kultúry Slovenska. Kto uprie, že kedysi aj Rómovia, popri iných etnikách, prispeli k spoločnej uhorskej kultúre?

Po tretie, „rómsky experiment“ je zbytočný. Nie iba preto, že po zlyhaní „experimentu multikulturalizmu“ môžeme v Európe očakávať revíziu hodnotenia významu kultúrnej rozmanitosti a tým aj zmenu v jej podpore. Kriesenie nacionalizmu v štýle 19. storočia je anachronizmom. Rómsky Štúr, 160 rokov po našom Ľudevítovi, už nemá šancu. Jedna možnosť, tá výhodnejšia, je, že sa nám podarí Rómov, aj s ich ešte stále veľkým reprodukčným potenciálom, do spoločnosti integrovať a tým na našom území udržať. Tak by sme sa aspoň sčasti vyhli nevyhnutnosti prijímať imigrantov z kultúrnych oblastí nám celkom cudzích. Je však pravdepodobnejšie, že sa populácia Rómov spontánne desegreguje tým, že sa rozídu po celej Európe. Katolícki Rómovia namiesto islamských Arabov – čo lepšie si môže západná Európa, ktorá potrebuje podprieť svoj rozpadávajúci sa penzijný systém prílevom mladej pracovnej sily, priať?!

Po štvrté, „rómsky experiment“ treba označiť za politicky nebezpečný. Znie to tvrdo, ale je to tak. Bystrá pozorovateľka a obdivovateľka Slovenska G. Matzner-Holzer napísala vo svojej knihe „Neznáme Slovensko očami Rakúšanky“ (Petrus, Bratislava 2002), že už dnes hovoria niektorí vodcovia Rómov vo východnej a strednej Európe o Kosove alebo Kurdistane pre Európu. Komu by sa vidina rómskeho národa, pokrývajúceho územia šiestich európskych štátov a dožadujúceho sa vlastného štátu, zdala byť pritiahnutá za vlasy, nemal by zabudnúť na lekciiu, ktorú svetu koncom minulého storočia uštedrila Bosna. Žeravé uhlíky nacionalizmu sú trvalo prítomné v biológii ľudskej skupinovosti; stačí zopár šikovných demagógov a príhodná sociálna klíma, aby vzbĺkli zničujúcim plameňom.

Ladislav Kováč (kovacl@fns.uniba.sk)

Autor je biológ. Po novembri 1989 bol ministrom školstva SR.

